

Izvorni znanstveni rad
UDK: 325.254(497.13+497.15)
Primljeno: 01. 12. 1992.

Pavao Jonjić

*Institut za migracije i narodnosti
Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb*

IZGON I BIJEĀ

SAĀETAK

Izravni pritisci i nasilje nad nesrpskim stanovništvom započeli su u pojedinim dijelovima Hrvatske već krajem 1990. nakon tzv. "balvan revolucije", da bi eskalirali neposrednom agresijom na Hrvatsku u svibnju 1991, kad počinju prvi veći valovi izbjeglica. Agresija se širi tijekom 1992. na Bosnu i Hercegovinu. U početku uglavnom bježi žensko stanovništvo, starci i djeca, dok im se poslije priključuju muškarci. Očito se nastoji u početku izvući nemoćnije stanovništvo, koje je manje sposobno oduprijeti se agresiji. Promatramo li način bijega i vrijeme kad se bježalo, možemo doći do jasnog zaključka da se u početku bježi individualno, dok se poslije bježi u zbjegovima i organizirano. Prognanici uočavaju da je razlog njihovu bijegu organizirana agresija, dok se u izbjeglica pretežno vjeruje da su tome uglavnom krivi njihovi susjedi, da su oni ti koji su uzrokom njihove nedaće. Neposredan povod za bijeg, prema iskazu ispitanika iz Hrvatske, najčešće je bio izravan oružani napad na njihovo naselje, dok su u onih iz Bosne i Hercegovine gotovo podjednako bila važna ratna zbivanja, općenito. Prognanici su češće nego izbjeglice pobjegli ravno u Zagreb, dok su izbjeglice češće najprije prebjegli u neko usputno mjesto, pa onda u Zagreb ili su u više etapa prevaljivali svoj izbjeglički put dok nisu stigli u glavni grad Hrvatske. Treba napomenuti da postoje dvije osnovne razlikovne točke između istraživanih skupina prognanika iz Hrvatske i izbjeglica iz Bosne i Hercegovine, a to je da je prognanički val iz Hrvatske u vrijeme istraživanja gotovo zaustavljen (osim sporadičnih protjerivanja s područja pod nadzorom UNPROFOR-a), dok se iz Bosne taj val uveliko povećava. Druga je razlika u tome da su prognanici iz Hrvatske uglavnom pripadnici hrvatskog naroda, dok su izbjeglice iz Bosne u velikoj mjeri Muslimani.

Uvodne napomene

Pisani izvori o masovnom iseljavanju stanovništva, te nasilnom protjerivanju ljudi sa svog ognjišta već se mogu naći u starim hetitskim spisima. Tako se u ugovoru između hetitskog vladara Šupiluliume i amorejskog vladara Azirasa spominju deportacije iz huritskih zemalja, Kinze i drugih. Posebice značajan izvornik jesu Muršilijevi¹ anali u kojima se jednostavnim jezikom iznose kronološki poredane činjenice. U njima se vrlo precizno iznose podaci o

---

¹ Muršili II (1345-1315 p.n.e.), sin i nasljednik Šupiluliume.

hetitskim ratnim pohodima, o pljački i paljevinama, o nasilnom preseljavanju stanovništva i odvođenju zarobljenika u ropstvo.²

U povijesti su se etiološki mitovi često koristili kako bi se opravdala netrpeljivost jedne etničke skupine prema drugoj.³ Neprijateljstvo između etnički bliskih naroda Izraelaca i Edomaca tumači se sa sudaranjem blizanaca Jakova i Ezava u Rebekinoj utrobi.⁴ "Odbojnost koju su Izraelci osjećali prema neprijateljski raspoloženim susjedima Moapcima i Amoncima odraz je klevetničke priče o podrijetlu tih naroda iz navodne rodoskrvne Lotove veze s dvije njegove kćeri pa se ime Moab uzima u značenju »od mog oca« (hebrejski *me'abî*), a Amon kao »sin mog rođaka« (hebrejski *ben-amimî*)" (Gray: 111).

U feničkom epu o Keretu vrlo se slikovito opisuje generiranje mržnje kao posljedica rata, koja se prenosi na sljedeća pokoljenja. Keret bijaše sin vrhovnog boga Ela, kralj u Sidonu. Otac mu je naložio da spriječi napad Teraha boga Mjeseca. Kad je Terah zauzeo pet gradova i nastojao prepoloviti teritorij Fenicije došlo je do bitke u Negebu na jugu Palestine. Pobjeđeni su morali otići zajedno ili u malim skupinama. Po svemu se čini da Keret nije izvojevao pobjedu nakon teške bitke. Vrativši se u Sidon, oženio se, plativši ženu srebrom i zlatom. Ona mu je rodila neobičnog sina, lijepog kao Aštar i ljubkog poput Anat, koji je nakon teškog poroda kriknuo: »Ja mrzim neprijatelja!« On je zatražio pravdu za udovice, zaštitu sirotana i suradnju protiv razbojnika.

Suvremena izbjeglička drama

Agresija srpsko crnogorskih snaga na Hrvatsku početkom 1991., a godinu dana poslije na Bosnu i Hercegovinu pokrenula je veliki val prognanika i izbjeglica. Tijekom ljeta 1992. provedeno je istraživanje o prognanoj i izbjegloj djeci koja se nalaze na području Zagreba.⁵ Postoje dvije osnovne razlikovne točke između istraživanih skupina prognanika iz Hrvatske i izbjeglica iz Bosne i Hercegovine: prognanički val iz Hrvatske, naime, u vrijeme istraživanja gotovo je prestao (osim sporadičnih protjerivanja s područja pod nadzorom UNPROFOR-a), dok se iz Bosne taj val uveliko povećavao. Druga je razlika u tome što su prognanici iz Hrvatske uglavnom bili pripadnici hrvatskog naroda, dok su izbjeglice iz Bosne većinom Muslimani.

---

² Tako Muršili piše: "Grad Kaške, koji je zemlja Ašarpaja zaposjela, nadvladao sam i porazio. Gornju sam zemlju Ašarpaju učinio pustom. Zatim sam se vratio kući. A kad sam dosegao Šamuhu, nastanio sam se u Zijulu." Na drugom mjestu kaže: "I porazio sam svu zemlju Aravanu. I koliko sam samo zarobljenika iz zemlje Aravane doveo u kraljevsku palaču, bilo ih je 3500. Koliko su zarobljenika, blaga i ovaca kući doveli časnici, pješadija i komora u Hatušu, to se nije moglo prebrojiti."

³ Tako praktički politički cilj ideje "Velike Srbije" i "etničko čišćenje" dijelova Bosne i Hercegovine bosanski Srbi opravdavaju povijesnim neprijateljstvom Hrvata i Muslimana prema Srbima, te nemogućnošću zajedničkog života na istom području.

⁴ "No djeca se u njezinoj utrobi tako sudarala te ona uzviknu: »Ako je tako, zašto ću živjeti!« Ode dakle da se posavjetuje sa Jahvom. I Jahve joj reče: »Dva su svijeta u utrobi tvojoj; dva će se naroda iz tvog tijela odijeliti. Narod će nad narodom gospodovati, stariji će služiti mlađemu.« Došlo vrijeme da rodi, kad gle - blizanci." (Post. 25,22-25,24)

⁵ Istraživanje "Prognana i izbjegla djeca u gradu Zagrebu" Instituta za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu i Instituta za majku i dijete.

Iako je već u početku bio jasan karakter rata koji se vodi u Hrvatskoj i Bosni, te da mu je glavno obilježje "etničko čišćenje" pojedinih područja, uza sve posljedice takva čina, međunarodne organizacije na ta zbivanja sporo su reagirale. Iako su hrvatski izvori vrlo rano pružili dokaze o zločinima što su počinili Srbi, tek kad je započela agresija na Bosnu i Hercegovinu, svjetska je javnost počela poimati posljedice. Već prva izvješća iz Hrvatske ukazuju da su najveće žrtve rata civili. Na temelju analize raspoložive medicinske dokumentacije o stradalim civilima tijekom prva tri mjeseca eskalacije sukoba u Hrvatskoj (od 22. srpnja do 25. listopada 1991) 60,6% stradanja bilo je rezultat neposrednih masakara, a 39,4% iz svih ostalih razloga (uglavnom stradanje tijekom bombardiranja) (Baráth; 1991).

Posebna komisija sastavljena od članova Odbora za vanjskopolitičke odnose Senata američkog Kongresa u svom prvom potpunijem izvješću o "etničkom čišćenju" na tlu Bosne koje je podastrijela tom senatskom odboru navela je 105 logora i zatvora na tlu Bosne, Crne Gore i Srbije u kojima su građane Bosne i Hercegovine zatočili srpski agresori. Izvješće obuhvaća razdoblje od početka rata u Bosni i Hercegovini (ožujak 1992) do zaključno 15. kolovoza 1992. (*Novi Vjesnik*, 28. 9. 1992.).

U Hrvatskoj se, prema izvještaju Ureda za prognanike i izbjeglice Republike Hrvatske u studenom 1992. godine nalazi oko 724.000 osoba protjeranih sa svoga ognjišta, što izbjeglica, što raseljenih osoba.

Jedan od klasičnih tipova izbjeglištva u europskim izbjegličkim analizama jesu "manjine na meti", koje se moraju eliminirati u ime nacionalno-kulturnog jedinstva (Arendt, 1973). Jedan od najeksplozivnijih obrazaca jest u konstituiranju "etničke hijerarhije" u kojoj se društvena klasa u većem dijelu poklapa s etničkom pripadnošću (Suhrke, Zolberg, 1989). Razlog rata u Hrvatskoj i Bosni jest zahtjev srpske manjine za političko - vojnom moći nad većinom pojedinaca.

Pritom valja posebno spomenuti Međunarodnu konvenciju o građanskim i političkim pravima. Prema članku 4. te pogodbe nije dopuštena diskriminacija s obzirom na rasu, boju kože, spol, jezik, religiju, ili društveno podrijetlo. Derogacije također nisu dopuštene prema članku 6 (pravo na život), čl. 7 (zabrana torture, nasilja i nehumanog ponašanja), čl. 8 (zabrana ropstva i podčinjavanja), čl. 11 (zatvaranje zbog duga), čl. 15 (zaštita od retroaktivnog kriminalnog prava), čl. 16 (poštovanje ličnosti) čl. 18 (mišljenje, uvjerenje i religija) (Sanders, 1991).

Prvi put formulirana je opća definicija o "izbjeglicama" u Konvenciji koja se odnosi na međunarodni status izbjeglica (donešena 28. 10. 1933, stupila na snagu 13. 6. 1935), najviše instrumenata za zaštitu izbjeglica donešeno je u Konvenciji koja se odnosi na status izbjeglica (usvojena 28. 7. 1951. stupila na snagu 21. 4. 1954), poboljšana Protokolom koji se odnosi na status izbjeglica, u noti 4 (otvoren za potpisivanje 31. 1. 1967, stupio na snagu 4. 10. 1967). Konvencija iz 1951. jest Magna Carta za izbjeglice (Hyndman, 1987). U prvom odjeljku Preambule te konvencije stoji: "... da su Povelja Ujedinjenih naroda i Opća deklaracija o ljudskim pravima, koju je 10. prosinca 1948. godine odobrila Opća skupština, potvrdile načelo da svi ljudi, bez razlike, uživaju ljudska prava i temeljne slobode".

Hrvatska je uz velik broj svojih prognanika prihvatila i izbjeglice iz Bosne, u potpunosti poštujući međunarodno pravo iako i sama u vrlo teškoj situaciji. Valja napomenuti da "poslije drugog svjetskog rata zbog velikog broja izbjeglica i ljudi bez domovine postaje važno pitanje ljudskih prava izbjeglica i tražitelja azila. Pritom posebno valja spomenuti međunarodne konvencije i sastanke na kojima se pokušavalo donekle regulirati status izbjeglica i azilantata. Tako je u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima od 10. 12. 1948 u članku 14 zapisano: »Svaki čovjek ima pravo zbog proganjanja zatražiti i uživati azil u drugoj zemlji.« Od međunarodnih konvencija i konferencija trebalo bi još spomenuti Europsku konvenciju o ljudskim pravima od 4. 11. 1950, Američku konvenciju o ljudskim pravima od 22. 11. 1969, Ženevsku konvenciju o izbjeglicama od 28. 7. 1951, te Konferenciju UN o teritorijalnom azilu 1977. godine. To nikako ne znači da je pitanje azilantata i izbjeglica u potpunosti riješeno ili da se ta opća pravila jednako rješavaju u svim zemljama potpisnicama međunarodnih konvencija o ljudskim pravima izbjeglica i azilantata. Tako se npr. u članku 33 Ženevske konvencije o izbjeglicama doduše kaže da izbjeglica ne može biti vraćen u zemlju odakle je izbjegao, ali se ne obvezuje da im se pruži boravak, već samo čekanje dok im se ne omogući prihvati u trećoj zemlji" (Jonjić, 1989).

"Izbjeglištvo je", kako kaže Mesić(1992:43), "sociologijski gledano, svojevrsni socijalni eksperiment, kušnja za ispitivanje solidarnosti jednog društva, koje se u ovom slučaju konstituira kao politička zajednica."

Prihvati izbjeglica nije samo puko davanje krova nad glavom ljudima koji su ga izgubili ili korice kruha da bi preživjeli, već je i shvaćanje njihove situacije i pomaganje da bi je lakše prebrodili. Torture i progoni koje su doživjeli utječu na njihovu psihu i zdravlje. Mentalne poteškoće izbjeglica uključuju: paranoidnu shizofreniju, psihotičke reakcije s trendovima proganjanja, histerične reakcije sa somatskim tegobama, unipolarno afektivnu rastrojenost - depresivno reaktivan tip, depresivnu neurozu i reakcije pune jada i čemera (Cohon, 1991).

Ostalim proživljenim strahovima egzil i dodaje strah da ne želite nečemu reći zbogom iako imate osjećaj da se nalazite na razmeđu između zemlje života i smrti (Grinberg, Grinberg, 1989:157). Osjećaj vlastite bespomoćnosti, te osjećaj ovisnosti o pomoći drugih reflektira se i na psihu djece. Dislokacijom cijelih skupina, stjecanjem "iskustva izgnanika", promjenom načina života dolazi do niza lomova unutar samih skupina. U djece se to najviše reflektira kao posljedica gubitka svoje društvene sredine i osjećaja skučenosti življenja u novom prognaničkom životu (Jonjić, 1991:170)

Interpretacija dobivenih rezultata

Izravni pritisci i nasilje nad nesrpskim stanovništvom započeli su u pojedinim dijelovima Hrvatske već krajem 1990. nakon tzv. "balvan revolucije", da bi eskalirali neposrednom agresijom na Hrvatsku u svibnju 1991, kad počinju prvi veći valovi izbjeglica. Agresija se širi u 1992. na Bosnu i Hercegovinu.

Naše ispitanike razdijelili smo prema vremenu dolaska na one koji su došli do kraja trećega tromjesečja 1991, na one s kraja 1991, te početka 1992, te na one koji su došli nakon 1. travnja 1992.

Tablica 1. Početak bijega i država podrijetla (u %)

Početak bijega	Hrvatska	BiH	Ukupno
do 30. 9. 91.	80.0	3.6	37.8
1.10.91.- 31.3.92.	16.7	10.0	13.4,
Nakon 1.4.1992.	3.3	86.4	48.8

Uočeno je da postoji jasna veza između početka izгона te spolne i dobne strukture onih koji sačinjavaju zbjeg. U početku uglavnom bježi žensko stanovništvo, starci i djeca, dok im se poslije priključuju muškarci. Očito se nastoji u početku izvući nemoćnije stanovništvo, koje je manje sposobno oduprijeti se agresiji. U isto vrijeme agresor je nastojao muško stanovništvo onemogućiti u otporu, pa ga je nastojao likvidirati i aretirati, a time i olakšati etničko čišćenje pojedinog područja. Uz to su osobe koje su prije izbjegle prognanici iz Hrvatske, te se velik dio njihovih muških aktivnih srodnika zbog prestanka ratnog djelovanja vratio s bojišta ili iz zarobljeništva.

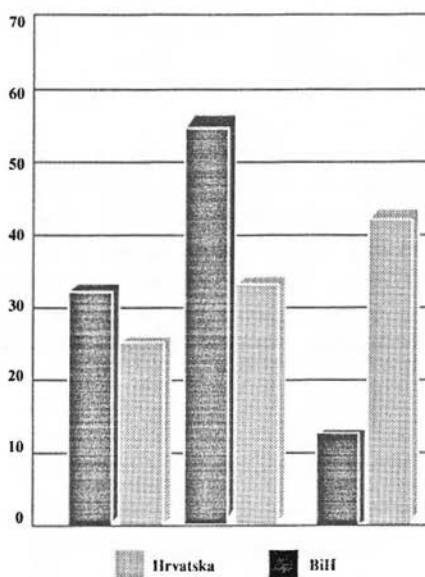
Tablica 2. Država podrijetla i način bijega (u %)

Država	Način bijega		
	Individualno	Kolekt. org.	Kolekt. neorg.
BiH	24.59	32.79	42.62
Hrvatska	32.47	55.84	11.69
BiH i Hrvatska	28.99	45.65	25.36

$$\chi^2 = 17.53, df = 2, p = 0.01$$

Promatramo li način bijega i vrijeme bijega, možemo doći do jasnog zaključka da se u početku bježi pojedinačno, a poslije u zbjegovima i organizirano ($C = 0.41$). Tako prognanici na početku agresije na Hrvatsku u početku bježe uglavnom individualno i neorganizirano, dok su kako se rat nastavljao, više odlazili u organiziranim zbjegovima. U isto vrijeme izbjeglice iz Bosne dolazile su u neorganiziranim zbjegovima.

Grafikon 1. Način bijega/progonstva

Vrijeme odlaska u progonstvo ili izbjeglištvo u uskoj su vezi s osjećajem odakle je dolazila opasnost ($C = 0.34$). Prognanici uočavaju da je razlog njihovu bijegu organizirana agresija, dok izbjeglice pretežno vjeruju da su tome uglavnom krivi njihovi susjedi, da su oni ti koji su uzrokovali njihove nedaće. Razlog tome može biti neposredno iskustvo jednih i drugih, ali i to da prognanici gledaju s veće vremenske udaljenosti, te da zbog toga i drukčije procjenjuju situaciju, te je smještaju u širi kontekst agresije prema njihovoj domovini. Najveću su opasnost vidjeli oni izbjegli iz BiH u susjedima, dok oni iz Hrvatske u organiziranim oružanim skupinama, te u ukupnim posljedicama rata ($\chi^2 = 26.80$, $df=2$, $p 0.01$). Uz navedene razloge treba uzeti u obzir da su izbjeglice u Bosni i Hercegovini živjeli češće u etnički miješanim naseljima nego prognanici iz Hrvatske.

Tablica 3. Početak bijega i veza s neizbjeglim članovima obitelji (u %)

Početak bijega	Veza		
	Nema neizbj.	Jednom ili nijednom	Više puta
Do 30.9.91.	65.15	21.21	13.64
1.10.91.-31.3.92.	44.44	27.78	27.78
Nakon 1.4.92.	16.67	51.85	31.48
Zajedno	43.48	34.06	22.46

$$\chi^2 = 28.96, df = 4, p = 0.01$$

Vijesti i razmjenu poruka s najbližima i rodbinom koji su ostali na području zahvaćenim ratom imaju rjeđe ili ih uopće nemaju osobe koje su prije protjerane ili prognane ($C = 0.42$). Razlog tome jest što su prognanici uglavnom svi prebjegli i malo je njihovih najbližih ostalo u kraju odakle su istjerani. To pokazuje visoka povezanost te varijable s varijablom koja ukazuje na to odakle ispitanici dolaze (iz Hrvatske ili iz Bosne i Hercegovine), odnosno jesu li prognanici ili izbjeglice.

Tablica 4. Država podrijetla i od koga je prijetila neposredna opasnost (u %)

Država	Opasnosti		
	Susjedi	JNA i teroristi	Ostalo
BiH	36.07	52.46	11.48
Hrvatska	6.49	50.65	42.86
BiH i Hrvatska	19.57	51.45	28.99

$$\chi^2 = 26.80, df = 2, p = 0.01$$

Neposredan povod za bijeg, prema iskazu ispitanika iz Hrvatske, najčešće je bio izravan oružani napad na njihovo naselje, dok su u onih iz Bosne i Hercegovine gotovo podjednako bila važna ratna opća zbivanja ($\chi^2 = 20.52, df = 4, p = 0.01$). Na razlog bijegu više su utjecali, prema

odgovoru djece, granatiranja i bombardiranja naselja, te paljenje kuća i naselja u prognanika nego u izbjeglica. Razlog tome svakako je i to što su izbjeglice koje smo ispitivali uglavnom došli u prvom valu na samom početku bosanskih ratnih sukoba, kad su ratne posljedice bile manje nego kad se rat razmahao. Na to ukazuje i podatak da su na bijeg izbjeglica više utjecale vijesti o približavanju rata i o napadima na druga naselja, te posljedice koje su zbog toga nastale nego u prognanika. Prognanici su u većoj mjeri bili suočeni s ratnim žrtvama, te zlostavljanjem i šikaniranjem ($\chi^2 = 20.94$, $df = 4$, $p = 0.01$). Uostalom, psihički pritisak, glasine, zastrašivanje i tjeranje ljudi u bijeg mnogo je izrazitije u prvoj fazi etničkog čišćenja, dok se poslije masovnije primjenjuju radikalnije metode kao što su ubijanja, silovanja, mučenja, odvođenja u logore itd.

Prognanici su češće od izbjeglica izbjegli ravno u Zagreb, dok su izbjeglice češće najprije prebjegli u neko usputno mjesto, pa onda u Zagreb ili su u više etapa prevaljivali svoj izbjeglički put dok nisu stigli u glavni grad Hrvatske ($\chi^2 = 10.61$, $df = 4$, $p = 0.01$)).

U zbjegu bijaše više nepotpunih obitelji iz Bosne i Hercegovine, nego među prognanicima iz Hrvatske ($\chi^2 = 17.53$, $df = 2$, $p = 0.01$).

Kad se uspoređuju ispitanici po načinu bježanja, očito je da je među prognanicima bilo više organiziranih zbjegova nego među izbjeglicama, koje su pak kaotičnije i besciljnije napuštali svoje domove ($\chi^2 = 17.53$, $df = 2$, $p = 0.01$). Kad bi krenuli jedni, krenuli bi i drugi, kamo su krenuli jedni, krenuli su i drugi.

Zabrinutost za najbliže, roditelje, braću, sestre jača je u izbjeglica nego u prognanika ($\chi^2 = 71.99$, $df = 4$, $p = 0.01$). Razlog tome jest naravno i u odmaku od neposrednih ratnih zbivanja u kojima mnogi članovi izbjegličkih obitelji još uvelike neposredno sudjeluju ili su zbog njih u životnoj opasnosti. To ne znači da i prognanici nisu zabrinuti. Uostalom, mnogi od njih ne znaju što se zbiva s članovima obitelji koji su ostali na područjima pod zaštitom Ujedinjenih naroda, gdje još uvijek vlada nesigurnost za pripadnike nesrpskih naroda ili građane koji se ne žele pokoriti raznim lokalnim moćnicima i takozvanoj "civilnoj vlasti" koja još uvijek djeluje na tim područjima. Uz to mnogi od njih imaju članove obitelji koji su odvedeni u logore i zatvore ili su nestali za vrijeme rata te o njihovoj sudbini ništa ne znaju.

Zaključci

1. U početku rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini uglavnom bježi žensko stanovništvo, stari i djeca, dok im se kasnije pridružuju muškarci.

2. U početku najčešće se bježi individualno, dok se kasnije uglavnom bježi u zbjezgovima i organizirano.

3. Prognanici uočavaju da je razlog njihovu bijegu organizirana agresija, dok izbjeglice pretežno vjeruju da su tome glavni krivci njihovi susjedi.

4. Neposredan povod za bijeg, prema iskazu ispitanika iz Hrvatske, najčešće je bio izravan oružan napad na njihovo mjesto, dok su u onih iz Bosne i Hercegovine podjednako bila ratna zbivanja općenito.

5. Prognanici su češće od izbjeglica pobjegli ravno u Zagreb, dok su izbjeglice češće u više etapa prevaljivale svoj izbjeglički put.

6. U zbjezgu se nalazi više nepotpunih obitelji iz Bosne i Hercegovine, nego što ih ima među prognanicima iz Hrvatske.

LITERATURA

Arendt, Hannah (1973), *The Orgins of Totalitarianism*, (new ed.) New York.

Baráth, Árpád (1991), "Psihologija straha, mržnje i genocida", u: *Psihologija i psiholozi u obrani Domovine* (ur. Krizmanić i drugi), Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Katedra za zdravstvenu psihologiju Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Odjel za psihosocijalnu prilagodbu i obrazovanje Ureda za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske, str. 11-15.

Cohon, J. Donald Jr. (1981), "Psychological Adaptation and Dysfunction among Refugees", *International Migration Review*, vol. 15, br. 1-2(93-94), str. 255-275.

Eissing, Henrike(1991), "Gespräche mit Flüchtlingskindern", *Interkulturell*, br. 2, str. 100-106.

Gray, John(1987), *Mitologija Bliskog Istoka*. Opatija: Otokar Keršovani.

Grinberg León, Grinberg Rebeca (1989), *Psychoanalytic Perspectives on Migration and Exile*. New Haven, London : Yale University Press.

Gurney, O. R.(1953), *Hittites*. Harmondsworth: Penguin Books.

Harden, D. E.(1962),*The Phoenicians*. London: Thames & Hudson.

Hyndman, Patricia (1987), "The 1951 Convention of Refugee: An Appraisal with Particular Reference to the Case of Sri Lankan Tamil Applicants", *Human Rights Quarterly*, vol. 9, br. 1, str. 49-73.

Jonjić, Pavao (1989), "Izbjeglice, azilijanti i problemi ostvarenja ljudskih prava", *Revija za sociologiju*, br. 3-4, str. 271-273.

Jonjić, Pavao (1991), "Djeca u egzilu", *Migracijske teme*, god. 7, br. 2, str. 167-172.

Mesić, Milan (1992), *Osjetljivi i ljuti ljudi: Hrvatske izbjeglice i prognanici*, Zagreb: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske /Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu.

Sanders, Douglas (1991), "Collective Rights", *Human Rights Quarterly*, vol. 13, br. 3, str. 368-386.

Suhrke Astri, Zolberg Aristide R. (1989), "Beyond the Refugee Crisis: Disengagement and Durable Solutions for the Developing World", *Migration*, br. 5, str. 69-119.

U.N. Commission on Human Rights Examines the Plight of Internally Displaced Persons (1992), *Migration News*, vol. 2., br. 2, str. 5-10.

EXPULSION AND FLIGHT

SUMMARY

Direct pressure and violence against the non-Serb population began in certain parts of Croatia at the end of 1990 during the so-called »log-revolution«. The situation escalated after direct aggression against Croatia in May 1991, and at that time the first waves of expelled persons began. Serb aggression expanded to Bosnia and Herzegovina in 1992. In the beginning mainly women, elderly persons and children fled. They were later joined by men. It is clear that in the beginning an attempt was made to withdraw the helpless population, less capable of resisting aggression. If we examine the mode and the time of flight, we can conclude that at first individuals fled, and later there came to a full-scale exodus. Expelled persons saw the cause of their exodus in organized aggression against them, whereas refugees saw their neighbors as the main cause. The direct stimulus for the exodus, based on answers given by respondents in Croatia, was armed attack on their settlements; whereas for refugees from Bosnia and Herzegovina war activity in general was the cause of their flight. Expelled persons from occupied parts of Croatia most often went directly to Zagreb, while refugees (from Bosnia and Herzegovina) most often went to another place at first, and then to Zagreb - or else they passed through a number of stages before they arrived in the Croatian capital. One should note two basic points differentiating expelled persons from occupied parts of Croatia and refugees from Bosnia and Herzegovina. First, the flow of expelled persons at the time of our research had practically stopped (except for sporadic expulsion from the »protected areas« controlled by the UN forces), whereas the flow from Bosnia was greatly increasing. The second difference is that expelled persons from occupied parts of Croatia were generally of Croatian ethnicity, while refugees from Bosnia and Herzegovina are generally Muslims.